

سازمان اسناد و کتابخانه ملی
جمهوری اسلامی ایران

درآمدی بر دیدگاه‌های تربیتی ملا احمد نراقی

(بر گرفته از: ایان‌نامه دانشجویی)

نویسندگان

دکتر محسن فرمهبینی فراهانی (دانشیار دانشگاه اصفهان)

دکتر اکبر رهنما (دانشیار دانشگاه شاهد)

نجمه احمدآبادی آرانی (دانشجوی دکتری فلسفه تعلیم و تربیت)

انتشارات دانشگاه شاهد (۱۵۱)

سرشناسه	: فرمehنی فراهانی، محسن، ۱۳۴۳-
عنوان و نام پدیدآور	: درآمدی بر دیدگاه‌های تربیتی ملا احمد نراقی/ نویسندگان محسن فرمehنی فراهانی، اکبر رهنما، نجمه احمدآبادی آرانی
مشخصات نشر	: تهران، دانشگاه شاهد، مرکز چاپ و انتشارات، ۱۳۹۴
مشخصات ظاهری	: ۱۶۸ ص: جدول
شابک	: ۹۷۸-۶۰۰-۶۱۲۱-۴۵-۱
وضعیت فهرست‌نویسی	: فیا
یادداشت	: کتابنامه
موضوع	: نراقی، احمدبن محمد مهدی، ۱۱۸۵-۱۲۴۵ - دیدگاه درباره آموزش و پرورش
موضوع	: آموزش و پرورش
شناسه افزوده	: رهنما، اکبر، ۱۳۴۳-
شناسه افزوده	: احمدآبادی آرانی، نجمه، ۱۳۶۳-
شناسه افزوده	: انتشارات شاهد، مرکز چاپ و انتشارات
رده بندی گنگره	: ۱۳۴۴ ق۴ / ۱۲۶۱ BBR
رده بندی دیویی	: ۸۹/۱
شماره کتابشناسی ملی	: ۴۰۹۷۶۲۴

درآمدی بر دیدگاه‌های تربیتی ملا احمد نراقی

نویسندگان	: محسن فرمehنی فراهانی، اکبر رهنما و نجمه احمدآبادی آرانی
تعداد	: ۱۰۰۰ نسخه
نوبت چاپ	: اول - ۱۳۹۴
قیمت	: ۱۱۵۰۰۰ ریال
نشانی ناشر	: تهران، ابتدای آزادراه خلیج فارس، روبه‌روی حرم مطهر امام خمینی (ره)، معاونت پژوهش و فناوری، مرکز چاپ و انتشارات دانشگاه شاهد

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
ز	مقدمه.....
۱	فصل اول: جایگاه علمی ملا احمد نراقی.....
۳	۱. ۱. زندگی نامه.....
۵	۲. ۱. جایگاه علمی ملا احمد نراقی.....
۶	۳. ۱. نید ملا احمد نراقی.....
۶	۴. ۱. شاگردان ملا احمد نراقی.....
۷	۵. ۱. تألیفات ملا احمد نراقی.....
۸	۱. ۵. ۱. اصول.....
۸	۲. ۵. ۱. فقه.....
۹	۳. ۵. ۱. اخلاق و عقاید.....
۹	۴. ۵. ۱. شعر و ادبیات فارسی.....
۱۰	۵. ۵. ۱. علوم غریبه و ریاضیات.....
۱۰	۶. ۵. ۱. رسالات و متفرقات.....
۱۱	۶. ۱. ابتکارات و امتیازات شخصیت ملا احمد نراقی.....
۱۲	۷. ۱. ملا احمد نراقی در نگاه عالمان.....
۱۳	فصل دوم: تربیت اخلاقی.....
۱۶	۱. ۲. هستی شناسی.....
۱۸	۲. ۲. انسان شناسی.....
۲۲	۱. ۲. ۲. دیدگاه ها درباره طبیعت انسان.....
۲۳	۲. ۲. ۲. تربیت پذیری آدمی و مسئله لوح سفید.....

۲. ۳. ارزش‌شناسی ۲۷

۲. ۳. ۱. اعتدال نسبی؛ مبنای تربیت اخلاقی ۲۹

۲. ۳. ۲. عوامل و زمینه‌های تربیت اخلاقی ۳۰

۲. ۴. معرفت‌شناسی ۳۶

فصل سوم: تربیت اسلامی ۴۳

۳. ۱. ۱. تبیین و تربیت از دیدگاه فاضل نراقی ۴۵

۳. ۱. ۲. انسان: ابعاد وجودی او (روحانی و جسمانی) ۴۶

۳. ۱. ۳. ۱. تعادل و تکرار ۵۲

۳. ۱. ۳. ۲. انسان موجدی مختار: دارای اراده ۵۳

۳. ۱. ۳. ۴. ارزش‌های مطلق ۵۴

۳. ۲. اهداف تعلیم و تربیت ۵۵

۳. ۲. ۱. سعادت انسان (هدف غایی تربیت) ۵۶

۳. ۲. ۲. کسب معرفت‌های اخلاقی (اهداف واسطه‌ای) ۵۷

۳. ۲. ۳. پرورش عقل و ورزش و تفکر (اهداف واسطه‌ای) ۵۹

۳. ۳. اصول تعلیم و تربیت ۶۳

۳. ۳. ۱. اصل عزت و کرامت نفس ۶۳

۳. ۳. ۲. اصل تقدم تزکیه بر تعلیم ۶۴

۳. ۳. ۳. اصل فعالیت ۶۵

۳. ۳. ۴. اصل تفرد ۶۶

۳. ۳. ۵. اصل تدریج ۶۸

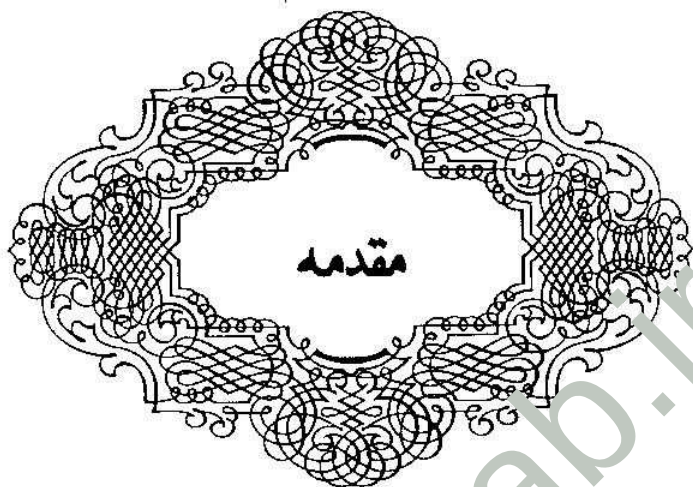
۳. ۳. ۶. اصل اعتدال ۶۹

۳. ۴. روش‌های تعلیم و تربیت ۷۰

۷۱	۱. ۴. ۳. روش تلقین
۷۱	۲. ۴. ۳. روش تمرین و تکرار
۷۳	۳. ۴. ۳. روش الگویی (اسوه‌ای)
۷۴	۴. ۴. ۳. روش حل مسئله
۷۵	۵. ۴. ۳. روش پرسش و پاسخ (سقراطی)
۷۶	۶. ۴. ۳. روش حجت‌ورزی
۷۸	۷. ۴. ۳. روش تقویت نفس
۷۹	۸. ۴. ۳. روش ارزشیابی عملکرد متربی
۸۰	۹. ۴. ۳. روش تخلیه و تنفس
۸۱	۵. ۳. مراحل تعلیم و تربیت
۸۱	۱. ۵. ۳. رعایت ترتیب در تعلیم و تربیت
۸۳	۲. ۵. ۳. مرحله پیش از تمیز
۸۴	۳. ۵. ۳. مرحله تمیز
۸۴	۴. ۵. ۲. آموزش و پرورش رسمی
۸۷	۵. ۵. ۳. مرحله بلوغ
۸۸	۶. ۳. محتوای تعلیم و تربیت
۸۹	۱. ۶. ۳. علم دنیا
۸۹	۲. ۶. ۳. علم آخرت
۹۱	۳. ۶. ۳. ملاک‌های محتوایی
۹۷	۷. ۳. تربیت مذهبی و دینی کودکان
۹۸	۸. ۳. وظایف معلم و دانش‌آموز و دانشجو
۹۹	۱. ۸. ۳. وظایف معلم

۹۹	۲.۸.۳. وظایف شاگرد.....
۱۰۱	فصل چهارم: تربیت سیاسی
۱۰۸	۱.۴. عناصر اندیشه سیاسی فاضل نراقی.....
۱۰۹	۱.۴.۱. طبع انسان.....
۱۱۱	۱.۴.۲. تفاوت طبیعی انسان.....
۱۱۱	۱.۴.۳. تشکیل جامعه؛ تابع وجود تمدنی و اجتماعی انسانی.....
۱۱۳	۱.۴.۴. منشأ دولت و تأسیس جامعه سیاسی.....
۱۱۴	۱.۴.۵. انباف و وظایف دولت.....
۱۱۵	۱.۴.۶. حاکم یا حاکمان مصدقیت.....
۱۱۸	۱.۴.۷. نقش عدالت در مشروعیت دولت.....
۱۱۹	۱.۴.۸. شریعت معیار عدالت حکومت.....
۱۱۹	۱.۴.۹. ولایت فقها و سلطان ظل الله.....
۱۲۱	۱.۴.۱۰. تأملی در دو قاعده فقهی نراقی در ولایت فقیه.....
۱۲۵	فصل پنجم: تربیت شهروندی
۱۲۷	۱.۵. نسبت اخلاق و سیاست با همدیگر.....
۱۲۹	۲.۵. تقسیم‌بندی‌های اخلاق مدنی.....
۱۲۹	۲.۵.۱. تقسیم اول.....
۱۳۰	۲.۵.۲. تقسیم دوم.....
۱۳۰	۲.۵.۳. تقسیم سوم.....
۱۳۱	۳.۵. هستی اخلاق مدنی.....
۱۳۲	۳.۵.۱. طبیعت مدنی انسان.....
۱۳۳	۳.۵.۲. ماهیت فضایل اخلاقی.....

۱۳۴	 ۵. ۳. ۳. اختلاف طبایع مدنی
۱۳۵	 ۵. ۴. مدنیت مبتنی بر اخلاق مدنی
۱۳۸	 ۵. ۵. اصول اخلاقی شهروندی
۱۴۰	 ۵. ۶. اصول اخلاقی شهریاری
۱۴۰	 ۵. ۶. ۱. انکاب به خداوند
۱۴۰	 ۵. ۶. ۲. حفظ ارزش‌های دینی
۱۴۱	 ۵. ۶. ۲. برابری عدالت و امنیت
۱۴۱	 ۵. ۶. ۴. داشتن سنگاه یا رعایتی صالح
۱۴۱	 ۵. ۶. ۵. نداشتن اهداف نانی
۱۴۲	 ۵. ۶. ۶. امر به معروف و نهی منکر
۱۴۲	 ۵. ۷. قواعد شهروندی
۱۴۳	 ۵. ۷. ۱. گسترش انس و محبت در جامعه
۱۴۳	 ۵. ۷. ۲. سبب اشتها و افتخار
۱۴۴	 ۵. ۷. ۳. بقا و دوام دولت
۱۴۴	 ۵. ۷. ۴. عمران و آبادانی کشور
۱۴۵	 ۵. ۷. ۵. الگوی رهبری صالح
۱۴۵	 ۵. ۷. ۶. جلب رضای شهروندان
۱۴۷	 منابع

فلسفه تعلیم و تربیت قدمتی به بلندای فعالیت بشر در زمینه تعلیم و تربیت دارد. حتی زمانی که جوامع بشری، قدرت و ابزار تحلیل مسائل را نداشتند، تعلیم و تربیت دارای نگرش فلسفی درباره زندگی بود. از آن زمان تاکنون، فرایند تعلیم و تربیت به مقتضای دوران و - اوضاع مختلف، دستخوش تحولات و فراز و نشیب‌های گوناگونی بوده است. با نگاهی گذرا به سیر تاریخی تحول نظریات تربیتی، می‌توان گفت در طول تاریخ و از آغاز پیدایش نظریات فلسفی تعلیم و تربیت و به دنبال آن، تفکرات و مفاهیم تعلیم و تربیت، کارشناسان و مربیان بزرگ تربیتی، ایده‌ها و افکار خود را در قالب خطابه‌ها، کتب و رساله‌ها با یکدیگر به چالش گذاشته‌اند. در این راستا، فیلسوفان تربیتی مشاهده‌گران تیزبین شرایط و موقعیت‌های انسانی بوده که مشاهدات خود را در قالب‌های آموزنده تدوین کرده‌اند و حضور قدمای برجسته‌ای همچون خوارزمی، شیخ طوسی، ابن سینا، ملاصدرا، فاضل نراقی و... در بلندای علم و دانش جهان اسلام نیز حاکی از وجود برنامه در کلیه سطوح تعلیمی در مکتب تربیتی اسلام است (نک: متقی‌فر و همکاران، ۱۳۷۹: ۱۵).

تلاش روزافزون بشر در اعصار مختلف و کاربست شیوه‌های تعلیم و تربیت با هدف دستیابی به نسخه‌عالی، از نمونه انسان متعالی یا همان رشد بوده است و عرصه‌های مختلف اندیشه و عمل اسلامی، هیچ‌گاه

از مردان بلندهمت خالی نبوده است و دانش پژوهان مسلمان همواره در راه حفاظت از مرزهای ایمانی مردم، عهده‌دار وظیفه‌ای خطیر بوده‌اند و در هر روزگار، به گونه‌ای شایسته آن زمان، به تلاش برخاسته‌اند (بهشتی، ۱۳۸۶). بنابراین، بررسی تعلیم و تربیت جوامع بر مبنای ایدئولوژی و باورهای تاریخی، ضمن تحلیل آن، تجربه‌ای مفید در راستای دستیابی به الگوی مناسب بالنده و پیشرفته مبتنی بر باورهای تربیتی یک جامعه است و چون تعلیم و تربیت مانند سایر ملزومات زندگی بشر، قطعاً دارای دستورالعمل‌هایی است که با تکیه بر آن‌ها می‌توانیم قله‌های رفیع انسانی را یکی پس از دیگری طی نماییم و این محقق نمی‌شود مگر برای اسخراح و تبیین این دستورالعمل‌ها، سراغ اندیشمندانی برویم که دارای اندیشه‌های کامل تربیتی و فلسفی باشند از این رو، بررسی اندیشه‌ها و آرای متفکران اسلامی جایگاه ممتازی یافته است که آگاهی از تصور اندیشه‌های آنان در وقت حاضر بر مراحل تکوین و تحول فرهنگ، وابسته به شناسایی آرای تربیتی دانشمندان مسلمانان است.

با اذعان به اینکه پاسداشت میهن و علمان دین، از شعار بزرگ الهی و نشانه تقوای قلب و باعث ترویج معارف دینی است؛ چراکه آن‌ها شایسته صل و رزبانان ایمان و عقیده و چشمه‌های جوشان علم و معرفت‌اند. در این راستا، اندیشمندان مسلمان همچون ملامهدی نراقی و ملا احمد نراقی که در زمانه خویش، حجت حق بر روی زمین و مناره‌های هدایت بودند با هوش و ذکاوت خدادادی و با تحمل دشواری‌های تحصیل و تهذیب، قله‌های علم و عرفان را چاک پی بردند و اندیشه‌های ناب و بکری را در حوزه فقه، اصول، فلسفه، کلام، اخلاق، اندیشه سیاسی، هیئت، ادبیات، ادبیات و شعر به جامعه علمی و اسلامی عرضه کردند؛ از این رو، شناخت این مفاخر علمی و دانستن سرور از بوقفت آنان، نقش سازنده‌ای در رشد، بالندگی، تهذیب و تکامل انسان‌ها دارد. با توجه به اینکه محوریت برنامه‌ها در راستای تعلیم و تربیت انسان می‌باشد و تعلیم و تربیت جز از راه توجه به دیدگاه صاحب‌نظران و متفکرین به سر منزل مقصود نخواهد رسید.

از اندیشمندان و متفکران مسلمان، ملا احمد نراقی است که نکات فلسفی و تربیتی قابل ملاحظه‌ای در این راستا دارد و پرداختن به اندیشه‌های تربیتی او به این دلیل مسئله است که او به عنوان اندیشمند ایرانی و اسلامی، بخشی از تاریخ تعلیم و تربیت این کشور را به خود اختصاص داده است که بررسی و تحلیل آرای ایشان می‌تواند در رسیدن به شیوه‌های صحیح تعلیم و تربیت مؤثر و مفید باشد؛ اما علی‌رغم وجود نکات

ظریف تربیتی و اخلاقی، آثار و روش تربیتی نراقی کمتر مورد توجه محققان تعلیم و تربیت قرار گرفته است. هرچند در بعضی کتب تاریخ تعلیم و تربیت به صورت مختصر و اخیراً در کنگره بزرگداشت مقام علمی فاضلین نراقی، زوایای علمی مورد بررسی قرار گرفته است و همچنین با توجه به نظرات تربیتی او و تألیف کتاب‌های غنی و بالارزش، از جمله کتاب *معراج السعاده* که در زمینه تربیتی و اخلاقی از جمله آثار و منابع اخلاقی تربیتی و همچنین ادبی و فلسفی است که در بین کتب اخلاقی، نامی آشنا و اثری بسیار گران قدر است که از دیرباز هم در حوزه‌های علمی و هم در محافل ادبی، بین دانش دوستان مورد استقبال و توجه بوده و همواره خاص و عام آن را مورد مطالعه قرار داده‌اند و تحت تأثیر طیف تاریخی و فلسفه اجتماعی و سیاسی و فراز و نشیب‌ها حکم آن، توسط عالم ربانی، فاضل نراقی، در اوایل قرن سیزدهم هجری به رشته تحریر درآمده است. این اثر که درخور این دانشمند عالی مقام است، ادا نشده و غالب محققان جهان اسلام از بررسی دقیق آنرا غافل گشته‌اند و با وجود مطالعاتی در این زمینه، بسیاری از ابعاد علمی و دیدگاه‌های تربیتی ایشان پنهان مانده است؛ لذا در این زمینه سعی کرده‌ایم درپچه‌ای بر محققان تعلیم و تربیت بگشاییم و منبعی نسبتاً جامع، مستند و سلسله‌وار را در این راستا تدوین کنیم.

بنابراین، در این کتاب سعی بر آن شده تا در فصول مختلف، به رویکردهای اخلاقی، تربیتی، سیاسی و شهروندی ایشان پرداخته شود. از مهم‌ترین اهداف بررسی تألیفات اثر، می‌توان به ارائه یک چارچوب نظری از آرای تربیتی ایشان در رسیدن به مبنایی ارزشمند تا در وقت رسیدن و رسیدن به شیوه‌های صحیح تعلیم و تربیت به ما کمک نماید. با توجه به اهداف این کتاب، لازم بود که از منابع موجود، اعم از کتب عربی و فارسی (منابع دست‌اول و دست‌دوم) مقالات، پایان‌نامه‌ها و جست‌وجوی اینترنتی استفاده گردد. بنابراین، آرای تربیتی ملا احمد نراقی از مناظر گوناگون استخراج و نظم خاصی بدان‌ها داده شده است. مراحل و شیوه‌های انجام این کار از طریق مطالعه آثار، کتب، ترجمه‌ها و پیشینه‌ها انجام گرفته است که با مطالعه و فیش‌برداری، از متون مربوط به تألیفات ارزشمند نراقی که به فارسی ترجمه شده‌اند و نیز متون عربی، استفاده بهینه گردد و در این اثر، حتی المقدور تلاش شده است از منابع دست‌اول، مانند آثار این اندیشمند مسلمان در راستای پاسخ‌گویی به اهداف کتاب، مورد استفاده گردد.

در فصل نخست کتاب حاضر، سعی شده به بررسی ابعاد علمی و جایگاه ایشان در بلندای قله معرفت پرداخته شود. در این راستا، تألیفات فراوان وی به عنوان کارنامه علمی و عملی در سرتاسر دوران پربركت

زندگی ایشان که گاه با عباراتی فنی و تخصصی و زمانی با بیانی شیرین و دلنشین و ساده و پاره‌ای را در قالب اشعاری جذاب و استعاره‌های طنزآمیز مطرح می‌نماید که این، نمایانگر زندگی پربار و شخصیت سیاسی اجتماعی این فقیه عالی مقام است. فهرست تصنیفات ملا احمد نشان می‌دهد که از درخشان‌ترین ستاره‌های پرفروغ آسمان فضل و دانش ایران و فقیهان نیمه دوم قرن دوازدهم تا اواسط قرن سیزدهم هجری قمری شمرده می‌شود و این نوع ویژگی و نوع نگرش او و تأثیر آن، در تمامی منابع و مآخذ معتبر رجالی، ادبی، علمی این دو قرن به وضوح به چشم می‌خورد.

در فصل دوم، از رویکردهای اخلاقی ایشان بحث شده است که در واقع، می‌تواند دست‌مایه‌هایی برای ارائه تذکرات عارفانه، اخلاقی و عرفانی گردد. ایشان در کتاب *معراج السعاده*، نظریات و اسلوب خاصی درباره طرح مسائل تربیتی اخلاقی ابراز گردیده که حاکی از برجستگی آن در برابر برخی از کتاب‌هایی است که قبلاً در این باره نگاشته شده است. *معراج السعاده* از نظر تاریخی و تفکر فلسفی زمان خود، جایگاه ویژه و نقشی عملی در ساختار مملکت اسلامی و اخلاق فردی و اجتماعی داشته است و این اثر، به نوعی دارای وزن و دل‌چسب از نظر فلسفی، اخلاقی و تربیتی است. و *معراج السعاده* با ارائه یک مجموعه دیدگاه شناختی و دستورالعمل تربیتی، تلاش در شناساندن انسان به عنوان موجودی متشکل و هدفمند دارد و سعی می‌کند تا با شناخت عناصر این مجموعه متشکل، رابطه این عناصر را ضمن ارائه تأثیر سلسله‌مراتبی بر یکدیگر، بر مخاطبین خود بازشناسد.

در فصل سوم، از رویکردهای تربیتی ایشان سخن به میان آمده است. اما به عنوان یک نظریه پرداز تربیتی، انسان را معجون شگفت‌انگیزی از روح و بدن ذکر می‌کند و موضوع اساسی تعلیم و تربیت، «روح انسان» است از آن نظر که دارای استعداد و قوه است و باید به فعلیت مطلوب و ارزش با اراده آزاد برسد. از نظر او، تعلیم و تربیت دارای اهمیت ویژه و جایگاه بسیار رفیعی در زندگانی انسان دارد و توجه به تربیت، به عنوان وسیله و پلی جهت رسیدن به هدف غایی (سعادت انسان) از مواردی است که در دیدگاه‌های او به چشم می‌آید؛ چرا که تربیت صحیح، می‌تواند انسان را به اوج ارزش‌ها رهنمون سازد و اگر غلط افتد، وی را به سقوط و تباهی کشاند. از این رو، ضروری است که از نظر ایشان، تعلیم و تربیت با محاسبه و برنامه‌ریزی دقیق و با مطالعه اهداف و روش‌های تربیتی پی‌ریزی گردد.

در فصل چهارم کتاب، سعی بر آن شده تا رویکرد سیاسی ایشان مورد تحلیل و بررسی قرار گیرد؛ چون ایشان علاوه بر اینکه فقیه اسلام‌شناس بود، نویسنده‌ای ژرف‌اندیش و مربی و مؤلف اخلاق و عالم به امور اجتماعی و سیاسی عصر خویش بود. نراقی شخصیتی بود که سیاست را با اخلاق بیاراست و اخلاق را با اوضاع سیاسی و اجتماعی درهم آمیخت و آن را با شیوه‌ای نوین و مدرن و با زبان و قلمی شیوا، گاه در قالب اشعاری که محصول تراوش فکری‌اش بود و حاکی از راستی و صفای درونی‌اش بود، به تشنگان و شیفتگان کوی دینت ارزانی داشت.

در فصل پنجم کتاب، از رویکرد «شهروندی اسلامی» بحث شد که در این راستا، ایشان توانست با تدوین رسالات و تاجم کتب، نه‌ایح اخلاقی، حاکمان و زمامداران عصر خویش را به وظایف دینی و میهنی خود متنبه سازد. تدوین کتاب‌های مجموعه کوشیدند در این ساحت، راهی نافرته را طی کنند و دریچه‌ای بر محققان رشته‌های وابسته به تعلیم و تربیت بگشایند و منبعی نسبتاً جامع، مستند و سلسله‌وار، در این میدان به زبانی گویا و شفاف بنگارند و گویان، ورود به لطف حق، توفیقی بهره‌آنها شده باشد.